

החלק שלפניה ראש וחזה וידיה מתוארים יפה, ואחוריה עדיין מגולמים ברגבי ארץ, עד אחר איזה ימים תתהפך כולה לבשר. ואומר מה רבו מעשיך ה' (תפארת ישראל חולין טו). עוד על חיות ובריאות משונות שאינם ידועים לנו כיום, המוזכרים בדרו"ל — ע' באנצ. הלכתית-רפואית כרך ב' ערך 'השתנות הטבעים' — בנספח שבעמ' 299 ואילך.

(ע"ב) 'מנין לתחית המתים מן התורה...' — רצה לומר, שכל דבר שבעולם יש לו שורש בתורה, רוצה לומר, דבקות במקור החיים שהוא אמיתות רצון הש"י (מתוך צדקת הצדיק ע). ואף דברים פשוטים טבעיים, דרך חז"ל להביא עליהם מקור מן התורה — ע' גטין ו, וע' במובא לעיל ריש פרקין.

דף צב

'איין לאום אלא עוברין...' — דרש 'לאום' כמו 'לאם', שאז הוא מיוחד לאמו [ולכך הגויים שאין להם יחוס לאב אלא לאם, קרויים 'לאומים']. וגם העובר כל עוד לא נולד הריהו כירך אמו ולא יתיחס אחר אביו אלא מן הלידה (עפ"י מהרש"א ובן יהודע סוטה מא: וע"ש ביוסף דעת). מש"כ שאין להם קורבת אב, היינו כפי הדעה (לעיל גז-נח) שרק אחזה מן האם אסורה להם ולא מן האב, או כדעת האומר בן נח מותר בבתו. אך קשה דמ"מ יש להם קורבת אב, כי גם לדעה הנ"ל אסור בן נח באחות אביו מן האם. גם מצינו שבאומות הולכים אחר הזכר, ע' קדושין סו. וצ"ע.

'איין בר אלא תורה שנאמר נשקו בר פן יאנף' — אפשר שדרש כן על שם סוף המקרא: נשקו בר (=החזיקו בתורה. ע"ד 'לכו לחמו בלחמי', וכן רב תבואות בכח שור' שנדרש על התורה — לעיל מב. וכן 'מי שכל תבואה שלו' — מכות י. ועוד) פן יאנף (=יקצוף) ותאבדו דרך — דתורה איקרי 'דרך' כדאמרינן ריש קדושין.

'מנקבין אותו ככברה... אמר אביי: כי אוכלא דקצרי...' — פירוש, תורתו נוטשתו. ככברה הזו המחוררת חורים רבים מפוזרים, כך זה שוכח מקצת מכל דבר שלמד. ולזה רמז אביי בהביאו לדוגמא את כלי הכובסים שבו מזלפים המים, שאין מים אלא תורה. וכיוצא בזה אמרו במכילתא (וישמע יתרו) 'תלמיד ששימש את הרב והרב אינו רוצה להשנותו... מי שעשה זה חכם סוף שיעשהו טפש'.

ו'כברה' חילוף אותיות 'ברכה', שאם זכה ומלמדו זוכה ל'ברכה לראש משביר' [וכל המשפיע לזולתו הוא בחינת 'זכר' שמספרו עולה 'ברכה'], וכשנמנע מללמד נהפכת עליו ה'ברכה' ל'כברה' (עפ"י מהרש"א, בן יהודע, ממזרח נועם).

'אלא מעתה גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות דכתיב א-ל נקמות ה'...?' — אמר ליה: למילתיה הכי נמי... — באמת אין שייכת נקמה מצדו יתברך, כי נקמה פירושה הקמת כבוד הנפגע והשלמת הפגם, והרי זה אין שייך אצלו ח"ו, שאינו נפגע על ידי העבירות. אך אצלנו הכרתנו נפגמה על ידי החטאים, החטא הוא חילול השם, והנקמה — קידוש ה' שבא על ידי עשיית שפטיו ית'. והמשיגים את החילול ישיגו גם את הקידוש שבנקמה. וכן מבואר בפרשת מטות שעונש מדין נקרא בדברי משה נקמת ה' במדין, שעה שהשי"ת קרא לו נקמת

בני ישראל — כי התיקון הבא על ידי הנקמה הוא רק אצלנו בהשגתנו, והיינו 'נקמת ישראל'. נמצא אם כן שהנקמה באה מחסד עליון שמטיב השי"ת עמנו ללמדנו את קידוש שמו; וזהו אמרם ז"ל 'גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות' — שמות של חסד, כלומר שתוכן נקמתו ית' הוא רק חסד לבד (מכתב מאלהו ח"ב עמ' 124).

כעיקר הדברים בקיצור — ע' רסיסי לילה מח, עמ' 103. וע' עוד בדובר צדק (עמ' 59) שאין נקמה אלא כשהיא 'בין שתי אותיות' היינו כששם שמים מקיפו מכל צד. וכן 'דעת' אינה קיימת אלא כששם שמים מקיפו.

— הדעה והמקדש הנם מוקפים רצון ה' בתמידות [וזהו 'ניתנו בין שתי אותיות'], ואילו הנקמה אינה טובה בתמידות, כי צריך האדם לכיין העת והנפש והמקום שיהיה מעשה הנקמה מכיין לרצון הש"י, ואינו כשר בעיניו בתמידות, וכענין 'קנאין פוגעין בו' שהוא רק בשעת מעשה, והרי אילו פירש זימרי והרגו לפינחס לא היה נענש עליו. ובמדת נקמה צריך האדם לכיין את השעה המסוימת, ושיהא ביכלתו 'לנתר' מזאת המדה מיד, שלא יישאר בלבו שום כעס ושנאה אחר כך (מי השלוח ח"א שמיני, ד"ה סימני). ע"ע בהגר"א או"ח תרצה, ב; דרשות בית ישי ח"א ד.

'כל אדם שיש בו דעה לטוף מתעשר... כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו... כל הנותן פיתו למי שאין בו דעה יסורין באין עליו' — 'דעת היא סוד הארת הפנים באדם. מי 'שאיין בו דעה' הנו כולו מסתיר-פנים, הן כלפי עצמו הן כלפי זולתו, בדרך ארץ בחסד ובחכמה. אינו מתבונן, אינו רואה. ומדה כנגד מדה: אדם המסתיר פניו מהכל, יש להתייחס אליו בהסתר-פנים — 'אסור לרחם עליו', כי רחמנות היא ממדת הארת פנים. ומאידיך — כל שיש בו דעה בסוף מתעשר, כי היא היא המדה המעשירה את האדם כל הון — 'דעת קנית' — מה חסרת! כח נפלא הוא מאור הפנים של הדעת! (עלי שור ח"א עמ' קפט).

— הכוונה על דרך הכתוב בספר בן-סירא 'טב לביש לא תעביד — וביש לא ימטי לך'. כלומר, אדם שאין בו דעה ואינו מכיר בטובת זה המפרנסו ומטיב עמו, סוף שהוא משלם למטיבו רעה תחת טובה, כאשר נמצא כזאת בנסיון אצל כמה בני אדם. לזה אמר שאין לרחם עליו, כי סופו שיבואו עליו יסורים ורעות מאותו אדם עצמו שהאכילהו ונתן לו פתו (בן יהודה). ע"ע מהרש"א; מסילת ישרים סוף פרק שני.

'כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה — אש אוכלתו' — 'וכל זה מפני שהתורה הנלמדת בלילה מתקיימת ומתיישבת ביותר, לפי שהוא פנוי מהטרדות. ועל כן מה טוב ומה נעים שהוקבע לימוד תורה-שבעל-פה שצריכה עיון גדול, ללמוד אותה בלילה' (של"ה מסכת שבועות מא).

'כל שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם' — רבנו יהונתן מלוניל פרש שאינו חותך חתיכות משארית הלחם שנשאר על שלחנו לצורך העניים, שכן היה דרכם לעשות, אלא מכין מראש לחם לפי צורך אנשי ביתו בצמצום.

'הא דאיכא שלימה בהדיה הא דליכא שלימה בהדיה' — יש לשאול, אם האיסור הוא בהבאת שלמה, מדוע נקט ר' אלעזר לשון 'כל המשייר פתיתים על שלחנו כאילו עובד ע"ז? וצריך לדחוק שכוונתו

לומר כיון ששייר פתיתים ואעפ"כ מביא פת שלמה הרי זה כעובד ע"ז. והרי אי אפשר לנקוט 'כל המשייר פת על שלחנו...' כי אין איסור אלא בהבאת פת שלימה אבל נשתיירה פת שלמה מאכילתו — אין צריך להסירה, כמו שמסיק ב'כף החיים' (עפ"י הגהות הרב הנאמ"ן לספר כסא רחמים).

יש להוסיף שכיון שאם לא נשארו פתיתים — מותר להביא פת שלמה (ע' בהגר"א קפ.ב. וכן דעת הרדב"ז ח"ד ארעב), הרי ששיר הפתיתים הוא גורם האיסור בהבאת הפת, וכשאדם זה מקפיד על שיר הפתיתים מראה בכך שהבאת הפת אינה אלא לע"ז. [ויש להעיר שהמשנ"ב שם הוסיף על פי הזוהר שאם אין לו פתיתים טוב להביא פת אף לכתחילה. וצ"ע, שמפשטות דברי המג"א שם משמע שלהביא פת שלמה בשעת ברכת המזון אסור אף לדברי הזוהר אלא רק בתחילת הסעודה. ולכאורה מדבר גם כאשר אינו משאיר פתיתים].

עוד כתב הרדב"ז שם שעתה אין לחוש כלל בענין זה, שלכן הרי"ף והרא"ש השמיטוהו — שהרי כבר אבד זכרו של גד, ואדרבה, יש לבטל מנהג האנשים החוששים לדבר וכשמביאים פת לברכת המזון [מאחר ופינו הפירושים מקודם], אם היא שלימה — בוצעים אותה, 'אדרבה, אני אומר כי המדקדק בזה לא טוב הוא עושה, דמשמע דחששא אית בהו דקפיד שלא נעשה כאשר היו עושין. כללא דמלתא, דהאידיגא כבר נשתכח שם עכו"ם עפילו מעובדיה וכל שכן אנחנו'. והמגן-אברהם כתב לפרש (עפ"י דברי הזוהר אך דלא כרש"י) שכוונת הגמרא, כאשר יש פת שלימה על השלחן ומביא פתיתים הרי זה כאילו עובד ע"ז. ובכך הלשון מדוקדקת יותר.

'כל המחליף בדבורו כאילו עובד עבודה זרה...' — שהרי תעודתו של האדם מישראל לגלות ולפרסם בעולם כי ה' הוא האלקים ואין עוד מלבדו, וכמו שאמר הנביא אתם עדי נאם ה'. והנה אדם המחליף בדיבורו, הרי הוא פוגם את נאמנותו ושוב אינו 'עד אמת', כמו שפרש רבנו יונה (שערי תשובה ג, קפה) את הכתוב **יפיה כזבים עד שקר** (משלי ו, ט) — אם תראה אדם אשר יפיה כזבים בשיחתו וסיפור דבריו, תדע כי תביאהו המדה הזאת להעיד שקר באחיו ולענות בו סרה, אחרי אהבתו את השקר. נמצא אם כן שהמחליף בדיבורו הרי הוא מחליש את בירור האמת של גילוי כבוד ה' בעולם, ועל כן מעלה עליו הכתוב כאילו עובד עבודה זרה, מפני החלשתו בעולם את האמונה באחדות ה' (עפ"י לקט שיחות מוסר לגרא"י שר, ח"ב עמ' תכג).

וע"ע נתיבות עולם נתיב האמת ב; עלי שור ח"ב עמ' תקלה.

זאמר רבי אלעזר: לעולם הוי קבל וקיים. אמר רבי זירא: אף אנן נמי תנינא, בית אפל אין פותחין לו חלונות לראות נגעו' — כשם שהבית האפל, אעפ"י שקיים בו נגע אין הכהן מכריז על טומאתו, ובכך הוא נשאר עומד על תלו ואינו נהרס, כך גם העניו אף על פי שיש בו פגם וחטא וזוהמא, אין משגיחים עליהם ואין נפגע בגללם (שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, לח תשל"ב כח תשל"ג)

'קבל וקיים' — נראה שנקט לשון מיוחדת זו על שם הכתוב 'קיימו וקבלו'. היפך המלים וכבר היה בידו פתגם, וכן מצינו כיו"ב בלשון רז"ל (עפ"י 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' עמ' צו).

— יש מי שפרש 'קבל וקיים' כשתי הנהגות שונות; כלומר, אע"פ שיהא אדם עניו ושפל רוח, עם כל זאת יהא חזק ותקיף ('קיים') כשצריך (אמרי פינחס).

— 'קבל' הוא לשון אפילה. והטעם שדימה את הענוה לאפילה, לפי שמעשיו של העניו בהסתר לבל ירגישו בו בני אדם.

ועוד, ענוה שלמה היא זו שגם העניו בעצמו אינו מרגיש בענוותו אלא סבור בעצמו שאין לו שום יתרון על זולתו. והרי הוא דומה ליושב בחושך ויש בידו מטמוניות והוא חושב שאין בידו אלא אבנים פשוטות (עפ"י בן יהודע).

תנא דבי אליהו: צדיקים שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיותן, אינן חוזרין לעפרן... ואם תאמר, אותן שנים שעתיד הקב"ה לחדש בהן את עולמו, שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא צדיקים מה הן עושין...' — כתוב בספר 'אור החמה' בשם רבי חיים ויטאל (עפ"י מדרש הנעלם וירא קיד.):
'שתי תחיות הם; אחת בביאת המשיח, אשר אז יקומו המתים מקברותיהם, ואז יזדכך חומרם קצת, ויתקיימו בימות המשיח ויהיו אוכלים ושותים ופרים ורבים בטהרה ובקדושה כגודע. אמנם בעולם הבא שהוא אלף השביעי שאז נאמר בו שאין בו לא אכילה ולא שתיה וכו', לכך צריך זיכוכך אחר יותר ויהיו בנקיקי הסלעים, שאז נקרא יום הדין הגדול, ואז ימותו שעה אחת ויזדככו תכלית הזכוכך, באופן שאז יתעלה הגוף בערך הנפש ויהיה רוחני כמוה ממש. והנה אלף השביעי עליו נאמר והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה...'

וממוצא הדברים למדנו שמה שאמרו כאן שצדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם אין חוזרים לעפרם, הכוונה כשיקומו אחר ביאת המשיח בתחיה הראשונה, כאשר ימותו מיתה שניה אחר כך, לשעה אחת, כדי להכנס לאלף השביעי, לא יחזרו לעפרם במיתה זו כאשר היה להם במיתה הראשונה, אלא ישאר גופם קיים, כמו אדם המתעלה וישן, ואז יקומו וישארו קיימים לעולם בזכוכך גדול, שיהא הגוף (רוחני) בערך הנפש (עפ"י בן יהודע. ובאר שם עוד את שאר פרטי המאמר).

ביסוד הדברים ע' בחדושי הריטב"א תענית ל: שתחיה אחת עתידה להיות בבנין בית המקדש, ואז יקומו אותם שמתו בגלות וחכו לישועה. ועוד תחיה לכולם ביום הדין שהוא אחר ימות המשיח. (וע"ע בשו"ת רדב"ז ח"ב תרלט וח"ג א'טט). ובוה יש למצוא פשר בין הדעות השונות בענין תחיית המתים (ע' ראב"ד תשובה ה, ב; שער הגמול לרמב"ן; ספר העקרים ה, ל), שבתחיה הראשונה יעמדו בלבושיהם ועומדים במומם ומתרפאים, ואילו בתחיה הכללית תהיינה הגוויות כגוויות המלאכים (עפ"י דרשות בית ישי ח"א יג הערה ג).

(ע"ב) '...צדיקים מה הן עושין, הקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטיין על פני המים' — שיחזור העולם מים כשהיה בתחילת בריאתו, ככתוב ורוח אלקים מרחפת על פני המים (רעב"ז ק).

— 'כשתבטל החומריות אחרי שית אלפי שנים, אז מי שדבוק בה יפול עמה, ומי שהוא צדיק, דהיינו זה שעלה למקום שהוא רומו של עולם, לא יסבול כלל בביטול חומריות עולם הזה' (מתוך מכתב מאליהו ח"ד עמ' 231).

'אלו בני אדם שאין בהן לחלוחית של מצוה... שחיפו את ההיכל כולו שקצים ורמשים' — החיה אותם כדי שנבוכדנצר וסיעתו ידעו שאפילו הרעים שבישראל יש להם תקנה וחשובים הם לפני הקב"ה, ובין כך ובין כך קרואים 'בנים' למקום, וכמו שהאב מטמא לבנו, כן החיה אותם הקב"ה בכבודו ובעצמו. ועל ידי כך מתבהלים שונאי ישראל ורעד יאחזומו (עפ"י פרשת דרכים כה; בן יהודע. וע"ע חלב חטיים לרבי יצחק חי טייב).

'ביקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים' — לא שבאמת שייך להיות כן, והלא

מה לתבן את הבר ומה לאותו רשע ולדוד המלך נעים ומירות ישראל, אלא הכוונה שהיה עורך שיר ארוך מאד בכמותו, והיה מתגאה בעצמו בשירו שעולה על שירותיו של דהע"ה, וגם בעיני ההמון הפתאים שאין יודעים סודם של דברים, היה נראה הגנאי הזה, שאותו רשע חיבר שיר גדול יותר משירו של דוד (רש"ש; בן יהודע).

'אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו' — 'לעולם יהא אדם מסולסל ויעמוד כחומה בצורה לסיבות, ואל יבהל למקרים, ולא יפחית עצמו למאורעותיו אלא יעמוד בשררותו הראוי לו ויסתיר דלותו ומקרי'ו' (המאירי).

ומלבד פרש"י, טעם נוסף יש בדבר, שלא יראה אדם עצמו מתאבל וקובל על דין שמים אלא יקבלו באהבה ובשמחה דרך כבוד (עפ"י מהרש"א).

וע"ע אור הצפון ח"א עמ' קפ — על מידת דרך ארץ, שצריכה להיות טבועה באדם בשורשו, שאפילו בעת סכנה אינה סרה ממנו.

דף צג

'מאי ראיתי הלילה? ביקש הקב"ה להפוך את כל העולם כולו ללילה' — דרש כן מדלא כתיב **'ראיתי בלילה'**.

ועוד, תבות אלו באות לאחר לאמר, ומשמע שהן עצמן חלק מהנבואה ולא תאור הזמן שבו התנבא (עפ"י מפרשים).

'שרוקים' — הוא גוון אדום חלש [כמו 'לא כחל ולא שרק'] (ריעב"ץ. וכנראה מכאן בא ה'סיקרא', כמו 'חוט הסיקרא') — ש' וס' מתחלפות.

'אמר רב בעין [הרע] מתו' —

'...והוא על דרך שאמרה הצרפתית לאליהו: באת אלי להזכיר עוונתי — כי כשאחד צדיק גדול — גורם קטרוג על האחרים שעמו שאינן כן. וזה טעם שאמרו ב'חלק' דהנביא מישאל ועזריה מתו אחר כך בעין. ולא חשיד קוב"ה דעביד דינא בלא דינא — ולדעתי חכמי ישראל שבאותו דור, הם שנתנו עיניהם במ להתקנא על מעשיהם הטוב, דבזה נגרם קטרוג עליהם, וכל שחבירו נענש על ידו וכו' — גם הוא נענש על זה גופו. אף שהוא לא פעל רע, לא עדיף מבעלי חיים ודומם דאמרה תורה השחת שרוף וכלה, לפי שבאת לאדם תקלה על ידיהם. ואף דשאני אדם דחס רחמנא עליה, מכל מקום בעידן ריתחא, כשנתעורר הקטרוג על אלו, נתעורר גם על הגורם, לפי שאין הקב"ה רוצה שיוגרם קטרוג על בניו. ועל זה מבקשים 'שלא תעלה קנאת אדם עלי' דאף דהמקנא נענש, גם הוא נענש' (מתוך ישראל קדושים לר"צ הכהן עמ' 98. וכיו"ב כתב בשאר מקומות — ע' מחשבות חרוץ עמ' 134; צדקת הצדיק פד, ועוד).

— ע' ב"מ קז: 'הסיר ה' ממך כל חלי' — אמר רב זו עין. רב לטעמיה דרב סליק לבי קברי עבד מאי דעבד, אמר תשעין ותשעה בעין רעה ואחד בדרך ארץ' (ע' יד רמ"ה).

דפים צא – צב

- קצו. א. מה עונשו של המונע הלכה מפי תלמיד ומה שכרו של מי שאינו מונע?
ב. מהם הדברים שניתנו בין שתי אותיות?
ג. מה שבחו של אדם שיש לו דעה, ומהי גנותו של זה שאין בו דעה?
- א. המונע הלכה מפי תלמיד, אפילו עוברים שבמעי אמם מקללים אותו... ומנקבים אותו ככברה... ואם למדו – זוכה לברכות כיוסף... ועוד אמר רב ששת: כל המלמד תורה בעוה"ז – זוכה ומלמדה לעוה"ב...
ב. שלשה דברים גדולים ניתנו בין שתי אותיות (- שמות הקדש): דעה, מקדש, נקמה. (א-ל דעות ה'; ...ה'/ מקדש ה'...; א-ל נקמות ה') [אף הנקמה גדולה היא בענינה ולתפקידה].
ג. אמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה – כאילו נבנה בית המקדש בימיו...; לסוף מתעשר...
כל אדם שאין בו דעה – אסור לרחם עליו...; והנותן לו מפתו – יסורין באין אליו...; לסוף גולה...

דף צב

- קצו. אלו מיני פורענות ועונשים באים על; –
א. בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה.
ב. כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו.
ג. כל שאינו משייר פת על שלחנו.
ד. המסתכל בערוה.
א. בית שאין נשבעים בו דברי תורה בלילה – אש אוכלתו...
ב-ג. כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו. וכן כל שאינו משייר פת על שלחנו (להיותה מזומנת לעני. ערש"י) – אינו רואה סימן ברכה לעולם.
ד. כל המסתכל בערוה (מסתכל ממש או מחשב. ערש"י) – קשתו ננצרת...
כולן מימרות דרבי אלעזר.

- קצת. א. צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם לעת תחית המתים – האם יחזרו לעפרם לפני העולם הבא?
ב. מי הם המתים שהחיה יחזקאל ומה מעשיהם?
א. תנא דבי אליהו: צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם (רש"י: לימות המשיח) – אינם חוזרים לעפרם, ובאותן שנים שעתיד הקב"ה לחדש בהן את עולמו – הקב"ה עושה להם כנפים ושטים על פני המים, שלא בצער.
ב. מתים שהחיה יחזקאל, יש אומרים שעמדו על רגליהם ואמרו שירה (רבי אליעזר ורבי יהושע). יש אומרים: באמת משל היה (רבי יהודה). י"א: עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות (רבי אלעזר בנו של ריה"א). עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם והללו תפלין שהניח לי אבי אבא מהם].

יש אומרים שמתים הללו היו בני אפרים שמנו לקץ גלות מצרים וטעו ויצאו קודם זמנם והרגום אנשי גת. ויש אומרים: אלו בני אדם שכפרו בתחית המתים (וקמו לתחיה שלא מן הדין אלא להיותם סימן לבית ישראל. רש"י). וי"א: אלו בני אדם שאין בהם לחלוחית של מצוה. וי"א: אלו בני אדם שחיפו את ההיכל כולו שקצים ורמשים. וי"א: אלו מתים שבבקעת דורא שהרגן נבוכדנצר.

דפים צ – צב

קצט. מהם המקראות שדרשו מהם ענין תחית המתים?

ונתתם ממנו תרומת ה' לאהרן הכהן (ר' יוחנן).
 וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען (ר' סימא).
 הנך שכב עם אבתיך וקם.... (רבן גמליאל ור' יהושע בן חנניה ורשב"י. ושאלו המינין: דלמא 'יקם העם וזנה...?').
 יחיו מתיך נבלתי יקומו, הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אורת' טלך וארץ רפאים תפיל (רבן גמליאל. – 'ודלמא מתים שהחיה יחוקאל?').
 וחכך... דובב שפתי ישנים (רבן גמליאל. – 'ודלמא רחשי מרחשן שפוותיה?').
 אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם (רבן גמליאל).
 ואתם הדבקים בה"א חיים כלכם היום (רבן גמליאל עפ"י 'יש אומרים').
 הכרת תכרת (רבי עקיבא. ולר' ישמעאל דברה תורה כלשון בני אדם, והוא לומד מפעם נוספת שכתוב שם 'ונכרתה').
 ויציצו מעיר כעשב הארץ (כך אמרה קליאופטרא לר' מאיר).
 אני אמית ואחיה, מחצתי ואני ארפא.
 'או ישיר משה ובני ישראל (ר' מאיר).
 אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה (ר' יהושע בן לוי).
 קול צפיק נשאו קול יחדו ירננו (ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן).
 יחי ראובן ואל ימת (רבא).
 ורבים מישני עפר יקיצו, אלה לחיי עולם... (רבינא).
 ואתה לך לקץ ותנוח ותעמד לגרלך לקץ הימין (רב אשי).
 שאול ועצר רחם... (ר' טבי בשם ר' יאשיה).

דף צג

- א. מה עלה באחריתם של חנניה מישאל ועזריה?
- ב. היכן היה דניאל בשעה שהשלכו חבריו לכבשן האש?
- ג. מה ארע ליהושע הכהן הגדול, ומדוע?
- ד. על מי נאמר שם עולם אתן לו?

א. לדברי רבי אליעזר, חנניה מישאל ועזריה מתו בעין הרע, מקנאת הבריות ותמיהתם על הצלתם. וכן אמר רב. לרבי יהושע, ברוק טבעו (כלומר מבושה. מפרשים). וכן אמר שמואל. וחכמים אומרים: עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות. וכן אמר ר' יוחנן. [ויש אומרים שהיו סריסים עד סוף ימיהם (עפ"י רש"י). ויש אומרים שנתרפאו לאחר צאתם מן הכבשן].